

Jakub Pokora

Stan prac nad "Katalogiem zabytków sztuki w Polsce"

Ochrona Zabytków 41/4 (163), 228-229

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STAN PRAC NAD „KATALOGIEM ZABYTKÓW SZTUKI W POLSCE”

Przedstawicielowi Zakładu Inwentaryzacji Zabytków Instytutu Sztuki PAN, gdzie opracowywany jest nie inwentarz, ale przecież katalog zabytków sztuki w Polsce, nie przystoi pisać inaczej jak tylko zwięźle. Dlatego moja wypowiedź będzie lakoniczna. Skupię się w niej na trzech zagadnieniach: genezie obecnej formy katalogu, stopniu zaawansowania prac i na planach na przyszłość.

Jak wiadomo, wstępne zasady serii wydawniczej pt. *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* ustalono w 1945 r. Przyjęta w kilku następnych latach forma katalogu (pierwszy jego zeszyt ukazał się w 1951 r.) wynikała z założenia, że miała to być edycja opracowywana równoległe z obszernym, szczegółowym inwentarzem topograficznym, ale w trybie możliwie szybkim, aby jak najszybciej uchwycić stan posiadania w dziedzinie zabytkowego mienia, tak mocno uszczuplonego zniszczeniami wojennymi. Katalog miał przede wszystkim stworzyć naukowe podstawy dla wszystkich prac z zakresu historii sztuki. Zarazem istotna była jego funkcja pomocnicza dla szeroko pojętej opieki nad zabytkami, bo katalog przynosił przecież ich pierwszą, wstępną ewidencję. Miał być więc katalog, zgodnie z wczesnymi założeniami, naukowo opracowanym spisem zabytków, z wyłączeniem muzealiów, odzwierciedlającym ich aktualny stan i zasób, a zatem nie uwzględniającym, jak inwentarz, obiektów nie istniejących czy też przeniesionych do muzeów. Sposób opracowania, chociaż oparty na pełnej penetracji terenu, musiał być z natury rzeczy dość powierzchowny (m.in. dopuszczano możliwość pominięcia obiektów o bardzo nikłej wartości, choć obok kryteriów natury artystycznej uwzględniane były też kulturowe, historyczne itd.). Przyjęto nader zwięzłą formę zapisu, język skrótowy, niemal telegraficzny. Przy opracowywaniu katalogu wykorzystywano tylko podstawową literaturę przedmiotu, nie uwzględniając źródeł archiwalnych. Zasób informacji historycznych ograniczano do danych najbardziej istotnych dla aktualnego kształtu obiektu, opisy sprowadzały się do zwięzłych charakterystyk architektury, a w wypadku zabytków ruchomych – wyłącznie do takich danych jak datowanie, styl, autorstwo, z pominięciem wymiarów i – przy obiektach typowych – materiału oraz techniki. Załączone do każdego zeszytu katalogu ilustracje pokazywały jedynie najważniejsze dzieła, a rysunki w tekście – tylko rzuty poziome bardziej skomplikowanych budowli.

Tak ukształtowany model katalogu nie miał odpowiednika wśród analogicznych wydawnictw europejskich. Wywodził się niewątpliwie z klasycznego Dehio *Handbuch* (z którym do dziś łączy go podręczny, kieszonkowy format), był jednak od niego pełniejszy (uwzględniał zasadniczo wszystkie zabytki oprócz zbiorów muzealnych i prywatnych), był też bogatszy w informacje, bardziej zresztą zobjektywizowane, a zarazem pozbawione ocen wartościujących; ponadto wzbogacony był o ilustracje.

Niewątpliwy minimalizm wstępnych założeń katalogu, przede wszystkim niedostatek zawartych w nim informacji, stały się widoczne po wydaniu pierwszych, niejako doświadczalnych tomów (całe woj. krakowskie i łódzkie). Zwłaszcza że trzeba było zaniechać edycji inwen-

tarza, który przekraczał nasze możliwości – nie tylko finansowe, ale i kadrowe. Tym samym wzrosła niepomniernie rola katalogu jako podstawowego teraz źródła informacji naukowej o polskim dziedzictwie artystyczno-kulturowym. Aby katalog spełnił tę rolę, należało jego zakres rozszerzyć przede wszystkim w kierunku kompletności uwzględnianego w nim materiału, zaś sposób jego opracowania uczynić bardziej szczegółowym, poprzez dokładniejszą analizę tego materiału. W efekcie musiała znacznie wzrosnąć liczba informacji, nie mówiąc już o ilustracjach. Proces ten dokonał się stopniowo w latach sześćdziesiątych, doprowadzając do obecnej formy wydawnictwa, które ukazuje się nieprzerwanie od 1951 r.

Dzisiaj, zgodnie z przyjętymi zasadami, ciągle doskonalonymi, katalog stanowi formę pośrednią pomiędzy szczegółowym inwentarzem topograficznym, a zwięzłym katalogiem w rodzaju popularnego niemieckiego katalogu Dehio. W imię jednolitości i ciągłości serii zasadniczo utrzymano przyjęty tuż po wojnie schemat katalogu, zachowując jego układ rzeczowy i formalny oraz szatę poligraficzną. W tych ramach doszło do znacznego rozszerzenia zakresu opracowania przede wszystkim na skutek przesunięcia górnej granicy czasowej daleko w głąb XX w. (pierwotną wyznaczała połowa XIX w.) oraz na skutek istotnego rozbudowania opisów, a zwłaszcza informacji historycznych o każdym zabytku, opartych na pełnej literaturze przedmiotu i archiwaliach. Wszystko to, łącznie z dodaniem wstępów, indeksów, zwiększeniem liczby ilustracji (rysunków i fotografii) sprawiło, że cienkie dawniej zeszyty katalogu obecnie często stanowią pokaźne tomy, niekiedy nawet dwu- lub trójwoluminowe.

Prace nad każdym kolejnym zeszytem katalogu są zespołowe i kilkufazowe. Obejmują wstępne badania terenowe, kontrolne objazdy redaktorów, tzw. wojewódzkich, połączone ze sporządzaniem dokumentacji fotograficznej (możliwie pełnej), pomiary architektoniczne, studia literatury przedmiotu i kwerendy archiwalne, wreszcie precyzyjne opracowanie redakcyjne. Prace te wykonywane są przez Zakład Inwentaryzacji Zabytków Instytutu Sztuki PAN w Warszawie oraz przez podległe mu trzy komórki terenowe w Krakowie, Gdańsku i Poznaniu, jak też przez kilkunastu badaczy współpracujących stale z Instytutem (należą tu także recenzenci-historycy i konsultanci z różnych dziedzin). Trzon całego zespołu, z dwuosobową Redakcją Naukową, stanowią redaktorki „wojewódzcy”, tj. poszczególnych tomów katalogu, reprezentujący kilka środowisk naukowych polskiej historii sztuki. Od 1951 r. do 1987 r., tj. przez 36 lat, ukazało się 176 zeszytów katalogu, obejmujących łącznie ok. 60% powierzchni Polski. Przy czym warto podkreślić, że jeśli dołączy się do nich maszynopisy katalogów, dotychczas nie wydane, a znajdujące się w naszym Zakładzie i tu udostępniane (m.in. całe dawne woj. olsztyńskie czy zielonogórskie), obszar zinwentaryzowany powiększa się do ok. 80%. Owe maszynopisy, wykonane jeszcze przed 1955 r., zanim ukażą się drukiem wymagać będą oczywiście rozszerzenia i aktualizacji.

Jak wiadomo, po reformie podziału administracyjnego

naszego państwa, rozpoczęto edycję nowej serii katalogu, odpowiadającej nowo wytyczonym województwom (dotychczas ukazało się 9 zeszytów), równocześnie decydując się na dokończenie starej serii według wcześniejszego podziału administracyjnego. To ostatnie dotyczy 3 tomów: t. VIII (woj. lubelskie), t. X (woj. warszawskie) i t. XI (woj. bydgoskie). Do zamknięcia t. VIII brak jeszcze zeszytów dla powiatów Łuków, Zamość, Puławy i Radzyń, w wypadku t. X – powiatów Płock i Pułtusk, a w wypadku t. XI – powiatu wrocławskiego. Tom X jest już po korektach. I wreszcie w starej serii czeka na opracowanie zespół miejski Katowic (t. VI). Wielkie miasta to oddzielny, skomplikowany temat, który podjęto w 1965 r., rozpoczynając od katalogu Krakowa. Następnym był Poznań, a obecnie trwają prace wstępne nad Toruniem i znacznie bardziej zaawansowane, nad katalogami Częstochowy, Warszawy i Gdańska. W obu ostatnich wypadkach będą to pierwsze tomy, ukazujące miasta w znacznej mierze odbudowane. Stawia to przed katalogiem trudne zadanie pokazania, jak się ma rekonstrukcja do autentyku.

Inny problem to konieczność weryfikacji tomów opracowanych według starego, minimalistycznego modelu katalogu (dawne woj. krakowskie i łódzkie). Weryfikację tę zaczęto od obecnego woj. tarnowskiego (SN, t. X). Oczywiście, ten nowy, znacznie rozbudowany model opracowywania katalogu wpływa na tempo wydawania. Jednakże w głównej mierze hamują to tempo inne czynniki. Z jednej strony – licha baza finansowo-techniczna (np. limitowanie paliwa na wyjazdy terenowe), a z drugiej – brak kadr (w obecnej sytuacji podstawowe i główne prace mogą być wykonywane tylko na zasadzie etatów, których Instytut nie ma). I wreszcie nie bez istotnego znaczenia jest tu poważne wydłużenie

cyklu produkcyjnego w drukarniach: np. *Leżajsk, Sokółki Małopolski i okolice* (SN t. III, z. 2) złożony został do druku 3 lata temu, a od roku czeka na wydanie *Puck, Żarnowiec i okolice* (SN, t. V, z. 2). Pomimo tych trudności prace nad katalogiem posuwają się. Od początku 1987 r. do tej pory ukazały się *Pruszcz Gdański i okolice* oraz z miasta Krakowa – *Kazimierz i Stradom. Budowle sakralne, cz. 1. Nowy Dwór Mazowiecki i okolice*. W korektach są *Grajewo, Kolno i okolice* oraz *Włocławek i okolice*. W najbliższym terminie oddajemy do druku: *Sobótka, Kąty Wrocławskie i okolice, Kolbuszowa, Mielec i okolice, krakowski Kazimierz i Stradom, cz. 2* oraz *Warszawa, Stare Miasto*. Kiedy ukaże się ostatni zeszyt *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, zamykając całą serię, tego nie wiadomo. W obecnej sytuacji można tylko przypuszczać, że nastąpi to na pewno nie wcześniej niż za 20 lat. Wedle obecnych możliwości finansowych i etatowych trudno dać bardziej konkretną odpowiedź.

dr Jakub Pokora
Instytut Sztuki PAN

PODSTAWOWA LITERATURA (WYBÓR)

Łoziński J. Z., *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Stan prac. Przegląd dorobku. Perspektywy*. „Rocznik Historii Sztuki”, t. VII, 1969, s. 267–316; tenże, *Dzieło sztuki w „terenie”*. W: *Wstęp do historii sztuki, T. I. Przedmiot – metodologia – zawód*. Red. P. Skubiszewski. Warszawa 1973, s. 107–124; tenże, *Die Grenzen des Informationsbereiches im „Katalog der Kunstdenkmäler in Polen”*. W: *Actes du Colloque sur les Inventaires des Bien Culturels en Europe. Centre d'Etudes du Bischofsberg Obernai-Bischofsheim (Bas – Rhin), 27–30 Octobre 1980, Cahiers de l'Inventaire, Numero Special, Paris 1984, s. 385–394.*

THE STATE OF WORK ON THE CATALOGUE OF ART MONUMENTS IN POLAND

Introductory principles of a series entitled "The Catalogue of Art Monuments in Poland" were set out in 1945. At the beginning it was meant as a publication prepared parallelly with a detailed topographic register. Still, contrary to the register, its aim was the possibly soonest rendering of the possessed cultural property, rescued from the war havoc. In compliance with these principles the catalogue was to be simply a professionally elaborated register of preserved monuments (except for museum objects). Therefore, the adopted mode of recording was very concise. The information contained in it was based on the basic literature on the subject (without archival sources). The illustrative part concerned only major works. Such a catalogue did not have its equivalent in Europe, although it derived from a classical "Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler" by Georg Dehio.

When it became necessary to give up the edition of the register, the catalogue became a basic source of scientific information on the Polish artistic and cultural heritage. The minimalisation of the adopted assumptions became then particularly obvious and it was necessary to depart from it in favour of completeness and greater accuracy in preparing the material. The process was being accomplished gradually in the sixties and assumed finally a present form of the catalogue which is something intermediate between a detailed topographic register and a concise catalogue similar to Dehio's "Handbuch". A factual and formal arrangement as well as a printing get-up of the catalogue have remained unchanged. However, the scope of the work has been markedly extended. A top limit, originally set at ca 1850, has been shifted to include the 20th century.

Descriptions of monuments have also been expanded. Historic information has been based on the comprehensive literature on the subject and on archival documents. Introductory notes and indexes have been introduced and the number of illustrations has got increased. The work on each subsequent edition of the catalogue is a team and multi-stage work.

It is carried out in the Department for Monuments' Cataloguing of the Institute of Fine Arts attached to the Polish Academy of Science in Warsaw and in three field workshops in Cracow, Gdańsk and Poznań. 176 issues of the catalogue have been published since 1951. They covered nearly ca 60 per cent of the territory of Poland. After the restructuring of the administrative division of the country (1975) the edition of the New Series of the catalogue has been taken up. It corresponded to newly created districts. At the same time it was decided to complete the Old Series according to the earlier administrative division. In 1965 catalogues which presented monuments found in big towns (Cracow and then Poznań) began to appear. At present preliminary work is being carried out on Toruń, while work on Częstochowa, Warsaw and Gdańsk is already much more advanced.

At the same time the work has been undertaken to verify the old minimalistic model (former Cracow voivodship). The pace of work on the catalogue depends mainly on a technical and financial base (it is necessary to travel frequently into the country) and on staff possibilities. The shortage of manpower has an inhibitory effect upon this pace. If it is not sped up then, as can be supposed, the series entitled "The Catalogue of Art Monuments in Poland" will not be completed earlier than in 20 years' time.